

Марушевська А. Ю., магістрантка, Черниш О. В., доцент
Київський національний університет технологій та дизайну
ВАЛЮТНІ ОПЕРАЦІЇ: ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті проведено аналіз особливостей валютного регулювання в Україні у довоєнний період та в умовах воєнного стану: обмеження 2022–2023 рр. Розглянуто поняття «валютне регулювання» та особливості діяльності банків, фізичних та юридичних осіб в умовах надзвичайних ситуацій. Акценти зосереджено на дослідженні ролі держави у регулюванні через інструменти валютного регулювання та валютного нагляду, що знайшли відображення у нормативних документах (особливо у перші місяці повномасштабного вторгнення рф). Висвітлено ключові положення здійснення валютно-розрахункових операцій.

Ключові слова: валютні операції; валютне регулювання; валютний ринок; зовнішньоекономічна діяльність; валютний нагляд.

Marushevska A., Chernysh O.

Kyiv National University of Technologies and Design
CURRENCY TRANSACTIONS: PECULIARITIES
OF IMPLEMENTATION UNDER MARTIAL LAW

Abstract. The article analyzes the peculiarities of currency regulation in Ukraine in the pre-war period and under martial law: restrictions of 2022–2023. The concept of «currency regulation» and the peculiarities of activities of banks, individuals and legal entities in emergency situations are considered. The emphasis is placed on the study of the role of the state in regulation through the instruments of currency regulation and currency supervision, which are reflected in the regulatory documents (especially in the first months of the full-scale invasion of russia). The key provisions of foreign exchange transactions are highlighted.

Keywords: currency transactions; currency regulation; currency market; foreign economic activity; currency supervision.

Вступ. З початку повномасштабного вторгнення російських військ Верховна Рада ухвалила пакет законів, спрямованих на дерегуляцію і зниження рівня оподаткування в період воєнного стану, а податкова служба призупинила майже всі перевірки підприємців.

Натомість банківський сектор миттєво зреагував на потенційні загрози для економіки введенням ряду жорстких обмежень, в тому числі на валютному ринку. Валютне регулювання є формою організації взаємовідносин суб'єктів фінансово-господарської діяльності, які пов'язані з використанням валютних цінностей через регламентацію державою міжнародних розрахунків і порядку проведення валютних операцій, що закріплюється національним законодавством та міжнародними угодами [4, с. 1]. Незважаючи на те, що вжиті Національним банком України (НБУ) заходи носили, відверто кажучи, непопулярний та так би мовити антиринковий характер, вони виявилися доволі дієвими, адже дозволили забезпечити стабільне функціонування економіки країни та стійку роботу банківської системи в умовах повномасштабної війни.

Дослідженню сучасного стану та перспектив розвитку валютного ринку України присвячено праці вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема таких як: О. Бартош, Н. Богацька [5], К. Вітер, О. Діба, О. Завора [4], О. Козакевич, К. Краус, Н. Краус, Б. Лапчук, О. Манжура, Ю. Макаренко, В. Миленко, В. Осецький, К. Рожкова, О. Чернишова [6], В. Фісун. Проте, приймаючи до уваги та цінуючи вклад зазначених вище науковців і отримані ними результати досліджень, слід відмітити, що наразі

залишаються нерозкритими питання щодо новітнього регулювання валютного ринку в умовах воєнної агресії РФ проти нашої країни та пошук актуальних інструментів такого регулювання.

Відповідно до статті 2 Закону України «Про валюту і валютні операції» [7], валютне регулювання ґрунтується на низці принципів, зокрема:

- свобода здійснення валютних операцій, що передбачає: право фізичних та юридичних осіб – резидентів укладати угоди з резидентами та (або) нерезидентами та виконувати зобов'язання, пов'язані з цими угодами, у національній валюті чи в іноземній валюті, у тому числі відкривати рахунки у фінансових установах інших країн; право фізичних та юридичних осіб – резидентів придбавати валютні цінності, активи за кордоном, переміщувати через митний кордон України валютні цінності; запровадження обмежень і заходів захисту виключно з підстав та у порядку, визначених законом, з метою забезпечення стабільності фінансової системи і рівноваги платіжного балансу України; недопущення неправомірного і необґрунтованого втручання держави у валютні операції;

- ризико-орієнтованість, прозорість, достатність та ефективність валютного регулювання, що реалізується шляхом: спрямованості на забезпечення фінансової стабільності, економічного і соціального розвитку; відповідності заходів захисту, строків їх запровадження та обсягів, пов'язаних з ними валютних обмежень масштабам і структурі системних ризиків, що загрожують фінансовій стабільності; обґрунтованості запровадження та подовження строку дії заходів захисту; тимчасового характеру дії заходів захисту; підзвітності та публічності Національного банку України під час запровадження заходів захисту, подовження строку їх дії, оцінки результативності застосування заходів захисту; пріоритетності менш дискримінаційних інструментів валютного регулювання над більш дискримінаційними та пропорційності застосування таких інструментів; пріоритетності ринкових інструментів валютного регулювання над адміністративними;

- самостійність та ринковість валютного регулювання, що передбачає: гнучкість валютного курсу; незалежність Національного банку України у формуванні та реалізації валютної і монетарної політики у межах, визначених законом [7].

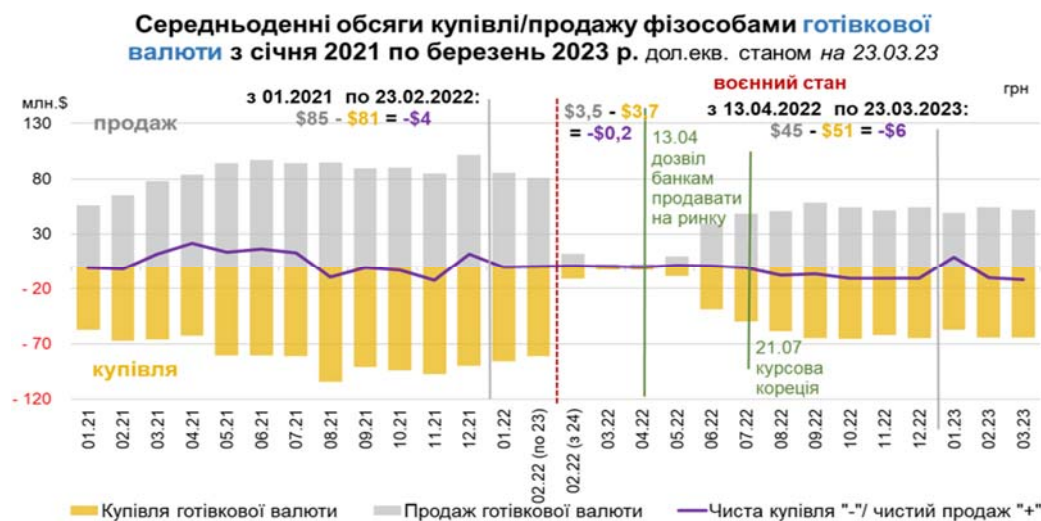
Постановка завдання. Враховуючи зазначене вище, метою статті є дослідження особливостей сучасного стану та особливостей функціонування та регулювання валютних операцій в Україні. З'ясування сильних та слабких сторін валютного регулювання в умовах воєнного стану.

Результати дослідження. Сучасний валютний ринок України характеризується посиленою інтернаціоналізацією, яка виникає на ґрунті інтернаціоналізації господарських зв'язків, високим ступенем комп'ютеризації та технічної оснащеності. Щодо самих операцій, то вони на сьогоднішній день теж є модифікованими в напрямку більшої уніфікації, ширшого використання кореспондентських рахунків, розширення системи страхових застережень із метою зменшення чи взагалі уникнення валютних і кредитних ризиків. Проте повномасштабне втручання внесло свої корективи.

До повномасштабної війни валютний ринок був переважно збалансованим та не потребував значного втручання НБУ. Натомість, з початку введення воєнного стану НБУ покриває 37% пропозиції валюти. Під час війни середньоденний обсяг пропозиції безготівкової валюти з боку клієнтів знизився майже у 2 рази, тоді як попит – в 1,6 рази (рис. 1).

До того ж слід зазначити, що під час війни вагому роль у формуванні попиту на валюту відіграє чисте від'ємне сальдо за розрахунками банків з міжнародними

платіжними системами (через операції з картками українських банків за кордоном), тоді як до війни вплив цього чинника був на рівні статистичної похибки.

Джерело: [3].

Рис. 1. Обсяги купівлі/продажу фізособами готівкової іноземної валюти у період з січня 2021 по березень 2023 р.

Національний банк України вжив заходів з метою зменшення попиту в готівковому сегменті валютного ринку та захисту міжнародних резервів, а також уточнив низку норм, спростивши умови завезення гуманітарної допомоги в Україну та розширивши можливості українського бізнесу вести зовнішньоекономічну діяльність.

Ще 24 лютого 2022 року НБУ ухвалив постанову «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» під № 18 [1] (надалі – Постанова НБУ), якою запровадив низку заходів, спрямованих на підтримку фінансової стійкості держави та регулювання фінансового сектору на час дії режиму воєнного стану.

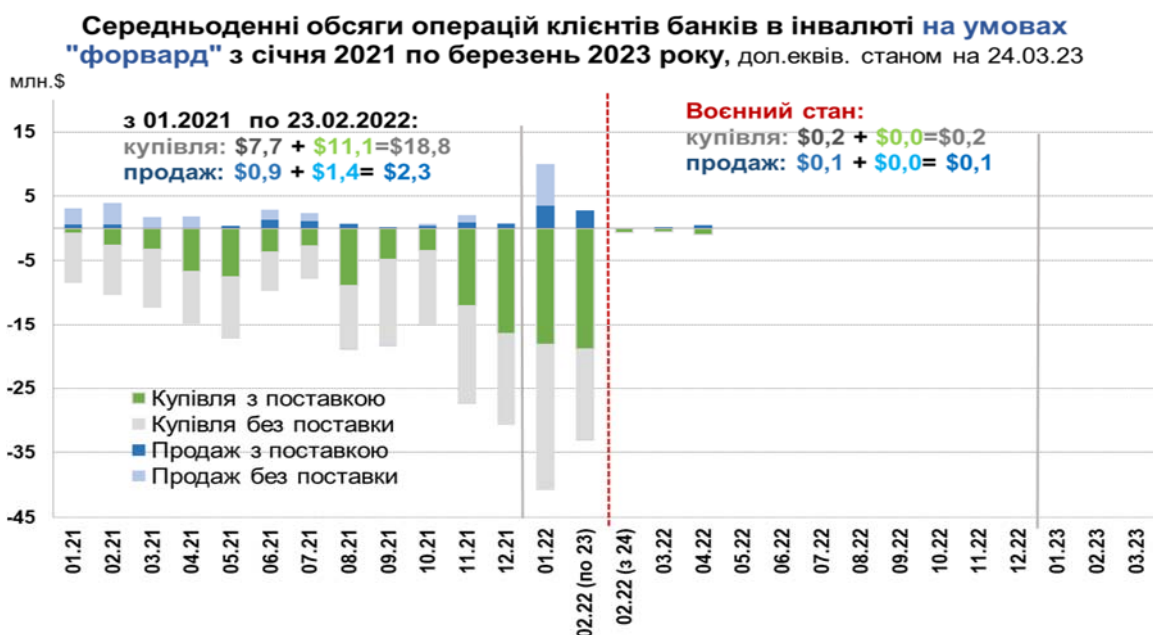
Слід зауважити, що до Постанови НБУ постійно вносяться зміни та доповнення з огляду на реалії сьогодення. Важливе оновлення відбулося вже 21 травня 2022 р.: НБУ скасував обмеження на курс продажу валют, назвавши це «поліпшенням умов роботи валютного ринку». Раніше банки не могли відхилятися від офіційного курсу більш як на 10%. Відтепер курс конвертації валюти для тих, хто за кордоном, наблизиться до курсу, за яким купують готівкову валюту ті, хто лишився в Україні. Водночас НБУ тимчасово зменшив щомісячний ліміт на зняття за кордоном готівки з *гривневих рахунків*, відкритих в українських банках, до 50 тис. грн в еквіваленті зі 100 тис. грн, як було до цього. При цьому українці й надалі можуть знімати за кордоном готівку з *валютних рахунків*, відкритих в українських банках, у межах щоденного ліміту в 100 тис. грн [2].

Уповноваженим установам – банкам, небанківським фінансовим установам, операторам поштового зв'язку, які отримали ліцензію Національного банку України згідно з Законом України «Про валюту і валютні операції», *забороняється здійснювати торгівлю валютними цінностями, включаючи операції за дорученням клієнтів* (пункт 12 Постанови № 18) [1].

Проте існує ряд винятків, зокрема:

- продаж клієнтами іноземної валюти в готівковій/безготівковій формі банкам, а також у готівковій формі небанківським фінансовим установам;
- купівля клієнтами банківських металів із фізичною поставкою у філіях, відділеннях банків;
- купівля клієнтами – фізичними особами іноземної валюти в готівковій формі;

- продаж клієнтами – фізичними особами банкам банківських металів з фізичною поставкою/без фізичної поставки;
- продаж банком одній фізичній особі безготівкової іноземної валюти в обсязі, що не перевищує в еквіваленті 100 тис. грн на календарний місяць, для розміщення в цьому банку строкового вкладу (депозиту) строком від 3 місяців без можливості дострокового розірвання договору;
- продаж банком фізичній особі безготівкової іноземної валюти (долари США) за грн., розміщені на поточному рахунку цієї фізичної особи, за офіційним курсом НБУ на дату здійснення операції, з подальшим розміщенням купленої іноземної валюти на строковий вклад (депозит) у цьому банку не менше ніж на 6 календарних місяців без права дострокового розірвання договору банківського вкладу. Однак, після закінчення строку вклад (депозит), а також нараховані за таким вкладом (депозитом) проценти підлягають поверненню/сплаті фізичній особі в національній валюті;
- купівля клієнтами іноземної валюти на умовах «форвард» за форвардними договорами, укладеними до 23 лютого 2022 року (включно) (рис. 2);
- купівля іноземної валюти суб'єктами господарювання – резидентами (юридичними особами та фізичними особами – підприємцями) з метою забезпечення витрат на відрядження працівників за кордон виключно для оплати добових витрат у розмірі, що не перевищує 80 євро (впроваджено нещодавно та спростило валютні обмеження щодо використання корпоративних платіжних карток) [1].

Джерело: [3].

Рис. 2. Обсяги операцій банків в іноземній валюті на умовах «форвард» з січня 2021 по березень 2023 р.

На початку війни купівля безготівкової та готівкової валюти населенням була заборонена, проте з часом обмеження почали пом'якшуватися. Дозвіл фінустановам продавати готівкову валюту населенню в межах купленої (з квітня 2022 – тільки у межах готівкової, а з кінця липня 2022 – також і безготівкової) та подальше скасування обмежень на готівкові курси активізували готівковий сегмент ринку та вивели його значну частину з тіні.

Як вже зазначалось фізособам дозволили купувати валюту в межах 50 тис. грн (з 05.10.2022 збільшили до 100 тис. грн) на місяць під строковий депозит, а також під

депозит за офіційним курсом сформував чистий попит населення за безготівковими операціями, який останнім часом має тенденцію до зниження [3, с. 9].

Дозвіл на безготівкову купівлю валюти населенням мав стабілізуючий вплив і на готівковий сегмент (відтягування попиту), що сприяло зменшенню спреду між готівковим та безготівковим курсами.

Крім того, нині виникає ще одне важливе питання: «Чи можливо нині відправляти міжнародні валютні перекази за межі України»? Тут слід зазначити, що Постановою НБУ такі відправлення призупинено, окрім переказів коштів з наступним цільовим призначенням:

- лікування в медичних закладах іншої держави;
- витрат на транспортування хворих;
- витрат, пов'язаних зі смертю громадян за кордоном (транспортні витрати та витрати на поховання);
- за навчання на рахунки навчальних закладів іноземної держави;
- для виплати аліментів. [2].

До того ж в період воєнного стану валютні операції з купівлі та переказу іноземної валюти за кордон дозволено здійснювати лише у випадках, критично необхідних для економіки держави. Зокрема, максимально обмежені операції, пов'язані з рухом капіталу з України. Частка купівлі валюти для імпорتنих операцій зросла до 89%, а частка купівлі для розрахунків з кредиторами знизилась удвічі. У структурі продажу валюти частка продажу кредитних коштів знизилась утричі, а частка продажу раніше купленої і невикористаної за призначенням валюти зросла до 7% відповідно.

Крім того відбулося зменшення граничного строку застосування банківського валютного нагляду, тобто максимально можливих строків розрахунків за експортно-імпортними операціями з 365 календарних днів до 120 календарних днів. Відповідальність за порушення даних строків існує та визначена у Законі України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 року № 2473 [7], а саме з першого дня, який настає після граничного дня валютного нагляду, тобто з 121-го дня, нараховується пеня, яка становить 0,3% від суми неотриманої оплати за договором за кожен день прострочення [7].

Слід зауважити, що є декілька умов, за наявності яких такий скорочений термін не застосовується, зокрема:

- у випадку, якщо вартість товарів/робіт/послуг, котрі підлягають імпорту чи експорту, не перевищує суму 400 тисяч гривень на дату здійснення операції;
- у випадку, якщо розмір залишку оплати за імпортованими чи експортованими товарами/роботами/послугами не перевищує суму 400 тисяч гривень на дату граничного строку для розрахунків;
- до випадків, які належать до винятків, встановлених НБУ за поданням Кабінету Міністрів України (відповідно до Постанови НБУ від 14.05.2019 року № 67) [8].

Валютні обмеження на здійснення готівкових операцій зумовлюють значно більший ніж до війни спред між готівковим та безготівковим курсом. Певне послаблення обмежень на операції населення сприяло зниженню спреду та нівелюванню напруги довкола курсових відмінностей.

З метою попередження девальвації доцільно впроваджувати обмежені регуляторні механізми регулювання валютного ринку на перших етапах відбудови шляхом використання резервів НБУ та зменшення амплітуди коливань валютних курсів, крім того, варто проводити роботу з міжнародними партнерами щодо зниження боргового навантаження [6, с. 138–142].

Висновки. Отже функціонування валютного ринку під час війни зазнало суттєвих змін, зокрема:

- попри запровадження значних валютних обмежень здатність ринку до самозбалансування залишається низькою та наразі значною мірою залежить від продажу валюти НБУ;

- значна частина валюти в країну в період воєнного стану надходить через офіційні канали на рахунки уряду, після чого напряму продається НБУ (тобто поза ринком). Отже, пропозиція валюти не перетинається з попитом на ринку, що вимагає щоденних інтервенцій НБУ;

- стійкий дефіцит валюти за клієнтськими операціями має місце навіть попри те, що майже увесь обсяг купівлі та перерахування валюти за кордон під час періоду воєнного стану здійснюється під імпортні операції: капітальні операції суворо обмежено;

- у період воєнного стану сформувався також значний чистий попит за власними операціями банків. Це є наслідком операцій з українськими картками за кордоном на тлі значної вимушеної міграції. До введення воєнного стану в країні цей чинник був непомітним і не чинив жодного суттєвого впливу на стан ринку;

- у період воєнного стану в галузевій структурі продажу валюти знизилась роль традиційних лідерів (АПК та ГМК), натомість зростає частка секторів ПЕК, ІТ та міжнародних гуманітарних установ. У структурі купівлі зростає частка сектору оборони, а частка споживчих товарів знижується;

- офіційний курс в період воєнного стану є фіксованим, курси операцій банків з клієнтами (крім карткових та готівкових) прив'язані до офіційного. Через валютні обмеження спред між безготівковим та готівковим курсами є значно більшим, ніж до війни [3, с. 3].

Список використаної літератури

1. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану: Постанова Правління Національного банку України від 24.02.2022 року № 18: станом на 04.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text>.
2. Платіжні системи, перекази коштів, розрахунки в умовах воєнного стану: нове в правовому регулюванні URL: <https://law-in-war.org/platizhni-systemy-perekazy-koshtiv-rozrahunky-v-umovah-voyennogo-stanu-nove-v-pravovomu-regulyuvanni/>
3. Лупін О. Валютна політика в умовах воєнного стану. *Департамент відкритих ринків Національного банку України*. Квітень, 2023. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Currency_policy_conditions_martial_law_Lupin_pr_2023-04.pdf?v=4.
4. Завора Т. М. Принципи валютного регулювання в Україні. 2021. URL: http://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/224/1/%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8_%D0%BB%D0%BE%D0%BC%D0%B1%D0%B0%D1%80%D0%B4%201.pdf.
5. Богацька Н. М. Регулювання валютного ринку національним банком України. *Ефективна економіка*. 2018. № 3. Р. 1–5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/42.pdf.
6. Чернишова О. Б., Степанова Д. С., Філон М. М. Перспективи розвитку валютного ринку в Україні. *Підприємництво та інновації*. 2022. Вип. 23. С. 138–142.
7. Про валюту і валютні операції: Закон України, документ 2473-VIII, чинний, поточна редакція, підстава № 1591-IX від 01.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>.
8. Про особливості регулювання та нагляду за здійсненням діяльності з торгівлі валютними цінностями в готівковій формі в період дії воєнного стану: Постанова НБУ від 29.07.2022 року № 165. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#n831>.